

Új tényezők a radikalizáció folyamatában

New factors in the process of radicalization

DOI: [HTTPS:// DOI.ORG/10.53793/RV.2023.1.3](https://doi.org/10.53793/RV.2023.1.3)

Absztrakt

Az elmúlt néhány évben a radikalizáció sajátos változásokon ment át. Ma már a radikalizáció folyamatának legfontosabb összetevői az egyes országok nemzetközi és belső okokra visszavezethető válságjelenségei. Az első, jelentős komplex radikalizációs tényező a COVID-19 járvány volt, amelynek sokrétű és összefüggő hatásai a mai napig éreztetik hatásukat. A világválság hatással volt a terrorizmusra is. Az új, „mosolygós” terrorizmus megjelenése új feladatok elé állította a nemzetbiztonsági szerveket. A Németországban, Törökországban, az Amerikai Egyesült Államokban kialakult válságjelenségek és hatásuk újabb fontos tényezők a más országokban jelentkező radikalizációban. A nemzetközi és hazai válságok egymásra hatását tovább súlyosbítja az orosz – ukrán háború.

KULCSSZAVAK: COVID-19 JÁRVÁNY, GAZDASÁGI VÁLSÁG, CSALÁDON BELÜLI KAPCSOLATOK, TERRORIZMUS, OROSZ- UKRÁN HÁBORÚ

Abstract

During the past, few years radicalization underwent peculiar changes. The actual situation is much more complicated and complex and radicalizing factors are the results of the critical phenomena originated by the international and internal factors as a response to domestic and international problems of every country. The first major factor has been the COVID-19 pandemic. Its multiple effects in the political, economic, social, financial, public safety and security fields even in family relations are still present and its effects will last much longer than it could be predicted with current data. The pandemic also had an impact on terrorism. The emergence of new “smiley-face” terrorism has presented new challenges to national security agencies. The crisis phenomena in Germany, Turkey and the United States of America and their impact are another important factor in the radicalisation in other countries. The interplay of international and domestic crises is further exacerbated by the Russia-Ukraine war.

KEYWORDS: COVID-19 PANDEMIC, ECONOMIC CRISIS, INTRA-FAMILIAR RELATIONS, TERRORISM, RUSSIAN – UKRAINIAN WAR

Bevezetés

Amikor „A radikalizáció és a terrorizmus kapcsolata, egyes formái, gondolatok a megelőzés lehetséges perspektíváiról” című tanulmányt (Bács 2017), illetve a „Basic Socio-philosophical Incompatibilities, Strategies and Developing Practices as New Security Challenges in 2018” című tanulmányt (Bács 2018) írtam, a cél a terrorizmushoz, mint a nyílt erőszakhoz vezető radikalizáció folyamatát gerjesztő, migrációhoz kapcsolható tényezők és összefüggések bemutatása volt. Az elmúlt több mint öt év alatt nagyot fordult a világ. A terrorizmusban több változás is történt, végbement egy paradigmaváltás és kettévált az erőszakos módszereket követő, a „gyenge államokat” célzó terrorizmus és az „erős államokat” belülről, a társadalomba való

beépüléssel támadó, ún. mosolygós terrorizmus (Bács 2021). Valamelyest csökkent a migrációs nyomás, habár még mindig nagy számban érkeznek Európába illegális letelepedési szándékkal a hagyományos kibocsátó országok állampolgárai, akiknek a helyzete a migránsválság csúcsidején óta is rendezetlen. Jelenlétük és helyzetük hosszú távú rendezésére eddig nem született megoldás. Sajátos, egyáltalán nem megnyugtató helyzet alakult ki. Az egyik oldalon a migránsok reményei, elvárásai, a másik oldalon az egyes társadalmak gazdasági teljesítőképességének korlátai, illetve a migránsok befogadásával kapcsolatos vélt, vagy valós problémák, amelyek jelentősen hozzájárultak az érintett társadalmakban a feszültség növekedéséhez.

A 2019 végén kitört, majd néhány hét elmúltával már világjárvánnyá minősített COVID-19 járvány újabb, súlyosbító körülményként jelent meg. Az egészségügyi veszélyhelyzet kezelésének országonként eltérő módszerei, a gazdasági erőforrások korlátozott rendelkezésre állása, a felszabadított költségvetési tartalékok inflációgerjesztő hatása, és a szociális ellátó hálózatok felkészültségében meglévő, az adott helyzetben nemzetbiztonsági kockázatnak is minősíthető hiányosságok, valamint az internet alapú közösségi hálózatokon keresztül terjedő információk káosz tovább fokozta a társadalmak fragmentációját és az ezzel járó szembenállást.

Az előbbi, tömör és messze nem teljes felsorolás után nézzük meg részletesebben, melyek a radikalizálódáshoz vezető, új tényezők!

A COVID-19 járvány

A járvány megjelenése, illetve eredete körül az azonnal kialakult nem egyértelmű helyzet magában hordozta az ellentétek és ellentmondások kiéleződését. A kínai hatóságok politikailag motivált, eléggé el nem ítélt, félrevezető bagatellizáló politikája, az Egészségügyi Világszervezet halogató, határozatlan megnyilvánulásai, a vezetőképeség teljes csődje, valamint az elsődlegesen érintett országok – Franciaország, Olaszország, az Egyesült Államok - és Kína egyáltalán nem felhőtlen kapcsolata alapjaiban megnehezítették a járvány elleni szervezett, összehangolt fellépést (Kang–Cheng–McNeil 2020; Zhong et al. 2020). Mindez egyre élesedő, új társadalmi konfliktusokat generált. Ezt tovább fokozta a média sok esetben öncélú, szenzációhajhász információ-áradata, amelyben a hitelesnek vélt, kormányzati források által adott nem kielégítő tájékoztatást gyakran sikeresen háttérbe szorították a spontán tévinformációk, nyereszkedési céllal közzétett vélemények. A vakcinagyártó országok és cégek közötti, a piaci elsőségért és döntő befolyásért folyó harc két etikailag leginkább kifogásolható szereplője Oroszország és Kína volt (Suzuki–Yang 2022).

Az orosz vakcina támogatásába bekapcsolódott a nem állami szereplőként feltüntetett, de valójában az orosz kormányhoz dolgozó szent-pétervári Internet-kutató Ügynökség² is, népszerűbb nevén a trollgyár. Mindezeknek a tényezőknek a kumulált hatása messzemenően befolyásolta a járvány második hulláma által elért országok lakosságát és kormányzati köreit. Ez a hatás szintén felszínre hozta az egyes országok politikai nézeteltéréseit egymással és azokkal a regionális szervezetekkel, amelyeknek tagjai. Az ENSZ

Egészségügyi Világszervezetének vezető és a tagállamok között több ízben is vitára került sor a követendő lépéseket, intézkedéseket, valamint a helyzet értékelését illetően (Fidler 2020). Néhány korlátozó intézkedés – például a különleges jogrend során bevezetett utazási és lakóhely-elhagyási korlátozások, kijárási tilalom, otthoni munkavégzés, illetve az egészségügyi maszk viselésének kötelezettsége, a társasági rendezvények korlátozása – tovább növelte a bizonytalanságot, újabb kockázati tényezőkkel egészítve ki a kormányzati szinten is nehezen kezelhető helyzetet. A járványveszély kialakulásától kezdve, annak végéig tartó nemzetközi és hazai intézkedéssorozatot kiválóan mutatja be Szegedi Fruzsina (2022) „A koronavírus-járvány terjedése és kezelése Magyarországon” című tanulmányában.

A gazdasági – finanszírozási csapdahelyzet

A korlátozó intézkedések egyik elsődleges következménye a termelői, elosztási és szolgáltatási területen jelentkező abszolút visszaesés volt, miközben a fogyasztói oldalon az igények nem csökkentek, sőt, a pánikvásárlási hullám miatt nőttek is. Ennek következménye a viszonylagos és ideiglenes áruhiány lett (URL₂).

A szolgáltatási szféra visszaesése drámai következményekkel járt. A krónikus forgó- és kockázati tőke, valamint a veszélyhelyzet túléléséhez és a gazdasági tevékenység újraindításához szükséges tartalékok hiánya miatt nagyon sok kereskedelmi egység kénytelen volt ideiglenesen felfüggeszteni tevékenységét, vagy véglegesen bezárni. Ez együtt járt az ellátási források átstrukturálódásával, továbbá a korábbi alkalmazotti létszám jelentős csökkenésével, gyakran a teljes állomány elbocsátásával (URL₃).

Az ellátási rendszerekben jelentkező gondokat tovább növelte, hogy a hazai készletek apadása, illetve a hazai forrásokból be nem szerezhető árucikkek iránti igény miatt megnőtt az importfüggőség. Ezt a helyzetet is tovább rontották a nemzetközi fuvarozásban jelentkező anomáliák, a személy- és teherfuvarozást jelentős mértékben érintő, a járványügyi vészhelyzettel összhangban álló, de alig követhetően változó beutazási szabályok.

A családon belüli kapcsolatok eróziója

A foglalkoztatási és az ezzel párhuzamos megélhetési válság, továbbá az igazgatási és irányítási rendszerekben bevezetett otthoni munkavégzés jelentősen befolyásolta, sok esetben felborította a családi életvitel és

² Az intézményről bővebben lásd: URL₁

kommunikáció évek alatt kialakult rendjét. Mérhető mértékben megnőtt a családon belüli erőszak eseteinek száma, a korábban felhalmozódott és elhallgatott sérelmek a folyamatos összefértségtelenség során felszínre törtek (Póczik et al. 2021).

A családon belüli elidegenedés, az érzelmi kötődés megszűnése és az ezzel gyakran párhuzamosan jelenlévő sajátos, réteg-kommunikációs igény a virtuális társasági kapcsolatok, az internet alapú kommunikáció irányába terelt jelentős társadalmi csoportokat. A fiatalok, fiatal felnőttek is válaszokat keresnek, bár kérdéseiket nem mindig tudják (még) pontosan megfogalmazni. A korban előttük járók viszont gyakran nem tudják értelmezni a társadalmi tudatban a gazdasági, megélhetési és a manipulatív médiakommunikáció következtében felmerülő kérdéseket. Nem értik meg a megváltozott igényeket, mint motiváló tényezők jelentőségét a magatartásmoделlek kialakításában. Ebben a helyzetben a spontán, közösségi szinten megjelenő, hasonló módon válaszokat kereső csoportosulások saját válaszokat alakítanak ki. Az, hogy az idősebb, de a fiatalokat érintő kérdésekben tapasztalatlan, saját gondolataival foglalkozó közeg nem látja át a nehézségeiket, vagy nem mer és nem akar azokkal foglalkozni, veszélyes helyzetet teremt: lehetőséget ad a szervezett manipulációra, akár a fiatalokban felmerülő kérdések megfogalmazása során nyújtott „segítség” útján, akár a kérdésekre adott válaszokkal. Ez már manipuláció, indoktrináció, bármilyen eszmét is kövessen.

Folyamatosan aktuális, hogy a közösségi hálózatokon felelősségvállalás nélkül megjeleníthető és terjeszthető, tudományosan megalapozatlan, etikailag és erkölcsileg aggályos, öncélú magamutogatásból, vagy kifejezetten manipulációs szándékkal hirdetett eszmék nagy veszélyt hordoznak. Erre példa a német Reichsbürger-csoport, amelynek tagjai között a német törvényhozás korábbi képviselője, valamint a Bundeswehr különlegesen kiképzett, volt tisztjei is megtalálhatók (Nagy 2022). A szélsőjobbboldali csoport, mely államcsínyt tervezett Németországban, a koronavírus járvány alatt érte el a radikalizációnak azt az állapotát, ami elválasztja az erőszakos fellépés képességét, az erőszakos fellépésre való készenléttől. Ez a tény sajnálatosan összecseng a 2017-ben írott megállapítással, mely szerint: *„Ahhoz, hogy a belterjes elégedetlenség bűncselekmények sorát indítsa el, mint robbanó-eszköznek a gyújtóra, szükség van egy hazug eszmére, egy embertelen ideológiára, egy hamis célra, amely eszközüül a tömeges, mértéktelen, öncélú erőszakot teszi, és amelyet hamis próféták, rossz példaképek hirdetnek és hirdettek, ismerethiányos, kiüttlalan, frusztrációtól szenvedő fiataloknak.”* (Bács 2017: 8).

A terrorizmus változása a világhárvány időszakában

Már a világhárványt megelőzően észlelhető volt, hogy a nemzetközi terrorizmusban, a 2015-ös katonai vereség hatására, sajátos kettéválás – bifurkáció – jelent meg. Egyrészt maradt az erőszakos, hagyományos módszereket alkalmazó, a klasszikus meghatározásoknak megfelelő terrorizmus, másrészt egyre érezhetőbbé vált a nem erőszakos módszereket használó, leginkább a terrorfinanszírozás és politikai-gazdasági hatalomszerzés területére koncentrááló terrorizmus. Az előbbinek a művelési területe az ún. gyenge, vagy bukott államok, ahol nem pusztán demokrácia-deficit van, hanem kifejezett és elhúzódozó, összetett válság. Ezzel szemben, az utóbbi, „mosolygós” terrorizmus (a kifejezést a 2001. szeptemberi, New York-i terrortámadással kapcsolatban használta Michael Wilson (2009)) művelési területei éppen a kiforrott, működőképes kormányzati és önvédelmi rendszerekkel rendelkező, „erős” országok, ahol az erőszakos terrorista módszerekkel sem lehetett megingatni az ország lakosságának demokrácia iránti elkötelezettségét, nem lehetett őket megfélemlíteni, ellenkezőleg, a terrortámadások egységes ellenállással és elutasítással találták szembe magukat. A geopolitikailag egymással szembenálló érdek- és erőcsoportok rivalizálása a világhárvány alatt sem csökkent, sőt, több területen még jobban érzékelhetővé vált. Ilyen terület például, a gyógyászati segédeszközök, gyógyszerek és antivirális anyagok gyártása, hatékonyság-vizsgálata, és ebből következően a nemzetközi gyógyszerpiac. A nagy gyártói kapacitásokkal rendelkező magáncégek, mint nem-kormányzati szereplők küzdelmének egyik legfontosabb, rendkívüli manipulatív képességgel rendelkező területe a kommunikáció, a média és a közösségi hálók világa. A virtuális térben folyó infokonzfrontáció során a félretájékoztató, a megalapozatlan információk, a tudatos megtévesztés és politikailag (is) motivált manipuláció teljes tárházát felvonultatták a felek. A tájékoztatói csatározásokban jelentős szerepet játszottak a közösségi csatornákon megjelenő, de az elektronikus, sugárzott médiában is meg-megjelenő, önjelölt szakértők, álszakértők, politikai és társadalmi aspirációkat dédelgető hangadók és a hozzájuk csatlakozó, gyakran megfelelő felkészültséggel sem rendelkező támogatók.

Mindennek a nemzetbiztonsági jelentőségét épp a járvány terjedésének különböző időszakaiban a veszélyhelyzet kihirdetéséről, illetve visszavonásáról szóló kormányrendeletekben foglaltak tartalmazták. Ezek a kormányrendeletek az alábbiak voltak: a 40/2020. (III. 11.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről (URL4), majd az azt megszüntető

282/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet a 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről (URL5). Az újabb veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) kormányrendelet (URL6) és az annak megszüntetéséről szóló 26/2021. (I. 29.) kormányrendelet (URL7). A lakosság minden szegmenséhez eljutó, rendszeres és hiteles információ alapvető jelentőségű a kormányozhatóság, a jogrend és jogbiztonság szempontjából. Minden olyan cselekmény, amely céltudatosan vagy anélkül, kétséget ébreszt a közigazgatás iránt, megkérdőjelezi a rendészeti és rendvédelmi, valamint az egészségügyi és ellátó rendszerek tevékenységét, ugrásszerűen erősíti a bizonytalanság érzését, esetleg a fenyegetettséget vagy kitettséget, a lakosság számos rétegében. Ennek következménye viszont a spontán radikalizáció, amely rossz esetben erőszakcselekményekben, rendbontásban, az intézkedéseknek történő ellenszegülésben, önbírászkodásban, vagyon elleni tömeges bűncselekményekben, fosztogatásokban nyilvánulhat meg.

A vészhelyzet időszakában ellenérdekelt külföldi, nem kormányzati szereplők, vagy leplezett kormányzati szereplők, illetve terrorszervezetek is igyekezhetnek kihasználni a bizalmi válságot. Egy ilyen helyzet számukra ideális arra, hogy a leplezett csatornáikon keresztül pozíciókat szerezzenek, vagy megerősítsék korábbi helyzetüket, és kiterjesszék befolyásukat. A fejlett társadalmak önmagukban sem mentesek a súlyos társadalmi problémáktól, a nehezen kezelhető, gyakran

újratermelődő, szociálisan és gazdaságilag legsérülékenyebb, nagy létszámú, összetett rétegektől. Bármilyen politikai stratégiával rendelkező csoport, szervezet, vagy mozgalom számára ezeknek a társadalmi rétegeknek a radikalizálása, meggyőzésük a saját céljaik támogatására, elengedhetetlen feltétele a politikai szerepvállalás és befolyás kialakításához és növeléséhez. Ezeknek a rétegeknek a választói szavazatai a legnagyobb, stratégiai potenciállal rendelkező eszköz, mivel a szavazatok megszerzése jogszerű lehetőséget biztosít bármilyen, akár antidemokratikus célok megvalósításához. Ha a terrorfenyegetést nézzük, akkor láthatóan nem külső, erőszakos úton történne meg a terrorista szervezet stratégiai céljainak megvalósítását szolgáló hatalomátvétel, hanem belülről, a demokratikus jogelvek tiszteletben tartásával megtartott választásokon. Bármilyen, demokratikusan hatalomra jutott rendszer demokratikus, vagy antidemokratikus jellege a választást követő kormányzás időszakában válik nyilvánvalóvá.

Hogyan képes radikalizálni a társadalom leginkább támogatásra szoruló rétegeit egy hatalomra törő erő? Ennek az erőnek nem kell mást tennie, mint támogatnia kell a rászorulóknak igényeinek kielégítését. Az elv is, és a gyakorlat is régi. Gondoljunk csak a Római Birodalom kora óta ismert mondásra: mi kell a népnek? Kenyér és cirkusz, „*Panem et Circenses*”. Az alapvető szükségleteket a legszemléletesebben Maslow piramisán lehet bemutatni (1. ábra).

1. ábra: Abraham Maslow szükséglet-hierarchia modellje

Forrás: Sulinet tudásbázis, kereskedelmi és marketing-modulok (URL8)

Amennyiben bármelyik, befolyásra törekvő erő képes és kész az öt alapvető fiziológiai szükséglet közül hármát, az ételt, a vizet és a menedéket biztosítani,

komoly esélye van arra, hogy a kedvezményezettek engedelmesen követik majd a kedvezményeket nyújtók útmutatásait. Ha ezen túlmenően a befolyását

megalapozni, vagy növelni szándékozó szervezet képes biztonsági igények kielégítésére is, vagyis garantálja a maga által javasolt és kialakított rend fenntartását, védelmet biztosít a befolyási övezetében élők számára az „övezeten” kívülről érkező fenyegetések ellen, akkor az övezetben (körzetben, kerületben stb. ...) élők a védelem ellentételezéseként szilárd támaszt nyújtanak. Ez részben kielégíti a közösségi igényeket is. Ugyanezt szolgálhatja a „körzetben” létrehozott közösségi gyermekmegőrző, sportcsapat, játszóház, ami mellett, hogy a gyerekekkel való foglalkozás terhét részben leveszi a szülők válláról, többeknek még munkalehetőséget is ad. Ezt az ideális helyzetet jelentősen beárnyékolja, hogy a terrorszervezet(ek) által létrehozott szociális intézmények a legkiválóbb lehetőséget biztosítják a terrorszervezet ideológiai alapjainak terjesztéséhez, az indoktrinációhoz.

A befolyásszerzés és –erősítés következő lépcsőfoka a hálózatépítés, ami a széles és jól megalapozott támogatók között nem nehéz feladat. Ez már átvezet a piramis következő szintjére, ahol a hálózatban résztvevő megbecsülésben részesülhet.

Az önmegvalósítás formája lehet, ha valaki – végig járva a korábbi lépcsőfokokat – a „körzetben” befolyással rendelkező szervezet javaslatára jelölt lehet a helyhatósági választásokon és meg is választják. Ezen az úton a leplezett behatolás útját járó terrorszervezet közel kerülhet, vagy képviselője útján része lehet a politikai döntéshozatalnak és döntéshozatalnak. Ez a „mosolygós” terrorizmus lényege. Ha az ismertett modell valakit az 1920-as és 1930-as évek amerikai szervezett bűnözésének térnyerésére emlékezteti, az nem a véletlen műve. A nemzetközi terrorizmus és a szervezett bűnözés sok területen mutat hasonlóságot, konvergál, ám stratégiai céljaik mindig különbözőek maradnak. Míg a szervezett bűnözés elsődleges célja a gazdasági – pénzügyi előnyök megszerzése és megtartása, amihez a politikai tényezőkre csak támogatókként számít, a terrorizmus célja változatlanul a politikai hatalom megszerzése és megtartása.

A globális erőközpontokban zajló változások, mint radikalizációs tényezők

Németország

Az elmúlt évek, de akár csak hónapok is bővelkedtek olyan eseményekben, amelyek jelentős befolyást gyakoroltak a globális, regionális és lokális biztonságérzetre, ennél fogva a radikalizációs tendenciák között feltétlenül meg kell említeni őket.

A németországi változások, Angela Merkel nyugalomba vonulása és Olaf Scholz immár több mint egy éves kancellársága rávilágítottak a kormányzó

koalíció gyengeségeire. Nyilvánvalóvá vált, hogy mennyire alkalmazkodóképes a belpolitikai változások közepette a német külpolitika, amikor az eseményhorizonton egyszerre jelenik meg a klímakatasztrófa előszele, az energetikai krízishelyzet, az Ukrajna elleni orosz agresszióra adott európai szankciókra reagáló orosz válasz következménye, az ezzel szükségszerűen együttjáró korlátozások és megszorítások, valamint az Ukrajnának nyújtandó széleskörű támogatás terhe. Érthető, hogy Németország bármilyen politikai szerepvállalása – különös tekintettel a huszadik század fájdalommal terhelt örökségére – nemcsak a térség országaiban, de magában Németországban is dilemmákat vált ki, mi több, a társadalom eltérő felfogású csoportjai között meglévő ellentmondások radikalizálhatják ezekben a csoportoknak egyes részeit, vagy elvezethetnek radikális, az erőszakos megoldásokat is felvállalni kész, új csoportok kialakulásához. Erre már korábban is volt példa, amikor a német különleges katonai egység, a KSK tagjai között találtak szélsőséges, egy demokratikus társadalomban megengedhetetlen nézeteket valló személyeket. Az általuk felhalmozott 62 kilogramm robbanóanyag és 48.000 darab lőszer a hitlerizmus eszmei alapjai mellett rendkívüli veszélyt hordozott magában (Bennhold 2020). Ezt a veszélyt az egység felszámolása sem tudta megoldani, hiszen a 2022 decemberében letartóztatott több, mint két tucat, a korábban már említett „Reichsbürger” hálózathoz tartozó személy, akik között korábbi parlamenti képviselő is volt, már a radikalizáció új, nagyobb hullámaként jelentek meg (URL9). Figyelemre méltó, hogy a „Reichsbürger” hálózatot – a Soufan Center tanulmánya szerint – erős és szoros kapcsolat fűzi az Egyesült Államokban rendkívül aktív, és a Capitolium elleni támadás miatt vizsgálat alá vett Qanon csoporttal, amelynek ideológiájából is sokat merítettek. A Qanon jelenség már önmagában is érdekes, mivel több kontinensen nagy számú követővel rendelkezik, és tipikus példája lehet a járvány veszély által katalizált radikalizációnak.

Az Egyesült Államok

Az 2021 januárjában beiktatott Joe Biden, elnökségének eddigi időszakában több válsággal is meg kellett birkózzon. 79 évesen az egyik legidősebben hivatalba lépett elnökként úrrá kellett lennie a január 6-i Capitolium elleni támadásnak, amelynek valós célpontja maga az amerikai államigazgatási rendszer volt. Az ostromban vezető szerepet játszó Qanon Shaman, alias Jake Angeli, vagy a Yellowstone Farkasa eszméi az összeesküvés-elméletekre épülnek, amiknek egyik következménye a COVID-19 járvány idején

tömegeket is megmozgatni képes oltásellenesség volt. A járványról írott fejezetben már említett, nemzetközi mértékben is jelentős, az összeesküvés elméletekre és az oltásellenességre alapuló radikalizálódásban a Qanon jelenség nem elhanyagolható szerepet játszott. Mivel célja az amerikai intézményrendszer erőszakos megváltoztatása volt, biztonsági, nemzetbiztonsági veszélyt jelentett. Hatása az összeesküvés-elméletek és az ahhoz kapcsolódó, a kormányzattal való szembefordulás, aminek csak az egyik megjelenési formája az oltásellenesség, változatlan jelentős radikalizációs potenciállal és támogatói háttérrel rendelkezik. A járványveszély csökkenésével ez a korábban nyíltan is megfogalmazott engedetlenség látenssé vált, ami a felderítést komoly mértékben megnehezíti.

Az Egyesült Államok esetében radikalizációs tényezőként jelentkezik az afganisztáni kivonulás is, amit gyakran a vietnami háborúval állítanak párhuzamba. Az amerikai fegyveres erők kivonulását az amerikai szavazók tetemes része arcvesztésként, fiaskóként fogta és fogja fel. A frusztráció érzése minden helyzetben radikalizálhatja a nemzeti önbecsülésében sértve érzett csoportokat, vagyis kifejezett politikai kihívást jelent a hatalom birtokosai számára. Ezért is volt óriási jelentősége az amerikai időközi választásoknak. Ennek során a Szenátusba 49 republikánus, 48 demokrata és 3 független szenátor, míg a Képviselőházba 213 demokrata, 222 republikánus képviselő került be (URL10). Ennek alapján úgy tűnik, a Szenátusban a demokratáknak sikerült megőrizni többségüket.

Törökország

Az Egyesült Államok nemzetközi befolyása miatt az ott zajló valamennyi gazdasági, társadalmi és legfőképp politikai folyamatnak hatása van a szövetségi rendszerbe tartozó országra, az azokon túlmutató globális egyensúlyra, a biztonsági folyamatokra és a világgazdasági tendenciákra. A multipoláris hatalmi rendszerben a hagyományosan vezető szerepet játszó nagyhatalmak közti viszony, valamint az egyre jelentősebb tényezőként megjelenő országok érdekkészere azonnal reagál minden változásra. Az Egyesült Államok szerepvállalásában bekövetkezett változások, az USA belső problémáinak elhúzódó megoldása és Biden elnök megkérdőjelezhető megnyilvánulásai nem hagyták érintetlenül a nemzetközi biztonság több más szereplőjét sem. Az elmúlt évtizedben saját, gyakran különutas politikát megvalósító, a középhatalmi státusznál többre vágyó Törökország 2022 novembere óta jelentős erőket vonultatott fel a Törökország és Szíria határán lévő,

kurdok lakta térség közelében, arra hivatkozva, hogy a szír területen állomásozó kurd erők több halálos áldozattal járó támadást hajtottak végre novemberben, törökországi célpontok ellen. Ezek közül a november 13-án végrehajtott isztambuli robbantás volt a leg súlyosabb. Mivel a kurdok támogatták az Iszlám Állam elleni harcokat, amelyekben Törökország is fontos szerepet játszott, az esetleges török szárazföldi támadás a kurdok ellen radikalizálhatja a térség egymással harcoló csoportjait, újraélesztheti az Iszlám Állam még meglévő sejtjeit, ami beláthatatlan következményekkel járna a térség biztonsága szempontjából (Hamza 2022).

Arról sem célszerű elfeledkezni, hogy Törökország másik szövetségese a térségben Azerbajdzsán, amely még 2020-ban, a második karabahi háború során visszafoglalta az első karabahi háború során Örményország által, orosz támogatás mellett elfoglalt Hegyi-Karabah térséget, ami a Szovjetunió összeomlása után továbbra is azeri joghatóság alatt maradt, de enklávéként Örményország területén található. Mindkét szomszédos ország magáénak vallja a többségében örmények lakta területet. A háború és az azeri győzelem az oroszok támogatta örmények felett egyértelművé tette, hogy Oroszország befolyása a térségben meggyengült, hiszen korábbi szerepvállalásával, az örmény erőknek nyújtott teljeskörű támogatásával szemben ezúttal csupán a rendfenntartó szerepét vállalta fel.

Oroszország

Közel egy éve új fejezet kezdődött a radikalizáció folyamatában. Ez az új fejezet egyértelműen köthető az Oroszország által Ukrajna ellen indított területszerző háborúhoz. Az előzményekben alapvető szerepe volt a szovjet időszak bel- és külpolitikai öntudatára alapozó orosz nacionalizmus újraélesztésének. A radikalizáció tesztfázisa 2014-ben, a Krím félsziget orosz megszállásával érte el csúcspontját. Erre az időszakra a politikai célokat támogató médiagépezet már nemcsak kiépült, hanem jelentős szerepet játszott abban, hogy az orosz lakosság jelentős része nem emelt szót az annexió ellen. Más, a geopolitikai és biztonságpolitikai erőviszonyok alakításában jelentős szerepet játszó országcsoportok és országok jószerevével elfogadták, hogy Oroszország – felrúgva a hatályos nemzetközi egyezmények és szerződések legtöbbszörét – fegyveres agressziót követett el egy független állam ellen. Oroszország Kormánya számára az erőtlenség és határozatlan nemzetközi reakció katalizátorként hatott, és felgyorsította a 2022. február 24. óta azonosítható, feltételezett célok elérésére való felkészülést. Ennek eszköze volt az oroszországi orosz nemzetiségű és az

Ukrajna területén élő orosz ajkú lakosság radikalizálása. Oroszország és Ukrajna kapcsolata a X. (!) századig visszanyúlóan közel sem volt felhőtlen, de testvéri sem. A cári Oroszország, majd a Szovjetunió politikai, gazdasági, ipartelepítési, katonai és biztonságpolitikai érdekei nem hagytak mozgásteret sem az ukrán, sem más nemzetiségek önálló érdekképviselésének és érdekérvényesítésének. Ennek a politikai filozófiának és gyakorlatnak a megvalósítása a korábbi formában és igazgatási rendszerben a szovjet rendszer széthullásával ellehetetlenült. A rendszer okozta gondok és megoldatlan problémák viszont óriási teherként neheztedek az 1991 után önállóságukat elnyert, fiatal államokra. Ilyen probléma volt Ukrajnában a Donyeck és Luganszk megyékben – ahol jelentős ipari bázisok voltak – a nagy létszámú orosz anyanyelvű lakosság jelenléte és elkülönülése az ország többi részétől, mind érzelmileg, mind pedig a gazdasági erőforrások tekintetében.³ Ezeket az etnikailag erősen homogén közösségeket nem volt nehéz feladat megnyerni az orosz kormány által meghirdetett politikai irányvonal támogatására és képviselésére. A szervezeti háttér kiépítése sem okozott problémát, és azok megfelelő felkészítése és felszerelése is megoldható logisztikai feladat volt. Az ideológiai alap az orosz területen már történelmi távlatokban is ismert „Verik a mieinket, bántják a mieinket, rosszul bánnak a mieinkkel – védjük meg a mieinket!” gondolatsor volt. Amikor felmerült a kérdés, hogy kik is „verik a mieinket”, a válasz több volt, mint meglepő: az új nácik! Szükségtelen magyarázni, mennyire abszurd, hogy abban az országban, ahol a náciizmus áldozatainak száma milliókkal mérhető, amelyik milliók életét áldozta fel a náciizmus legyőzéséért, náciizmussal vádoljanak egy másik országot, annak nemzeti érdekek által vezetett Kormányát és elnökét. Történelmi tény, hogy Ukrajna területén a második világháborúban, és az után is egy ideig, szovjetellenes, nemzeti identitású, illetve a német megszállókkal együttműködő mozgalmak is voltak, például az Ukrán Népfelkelő Hadsereg (UPA), a Sztepan Bandera vezette szélsőjobboldali Ukrán Nacionalista Szervezet (OUN), amely a kelet-galíciai területen, az úgynevezett „Második Lengyel Köztársaság” idején önálló ukrán államot kiáltott ki. 1991-ben, a függetlenség kikiáltása után megalakult a nacionalista elveket valló Ukrán Nemzeti Gyűlés – Ukrán Népi Önvédelem (UNA - UNSZO), amely szintén erősen nacionalista beállítottságú volt. Ezek a tények elősegítették az orosz propaganda hihetővé tételét a politikailag felettébb tájékozatlan, ismerethiányos, jobbára csak megszürt információkhoz hozzáférő

közegben. Vlagyimir Putyin első elnöki időszakában már tudatosan elindult belső, az Oroszországi Föderáció lakosságát, valamint a külföldön élő és Oroszországgal szimpatizáló személyeket, csoportokat és szervezeteket, mint célcsoportot számításba vevő, látszólag a kormánytól független „nem állami szereplőként” megjelentő, de valójában a kormány szócsöveként azonosítható médiagépezet kiépítése és beüzemelése. Az orosz média-hadviselés számtalan álprofilal, Facebook-csoporttal rendelkezik. Nyelvi korlátaik és tematikus kereteik nincsenek, gyakorlatilag az antik és vintage tárgyak gyűjtői oldalaitól kezdve, a sportokban érdekelt csoportjain át, egészen a társkereső oldalakig mindenütt jelen vannak. A témát kiválóan dolgozza fel Jessikka Aro: Putyin trolljai - Igaz történetek az orosz infoháború frontvonalából című könyve (2021).

Az orosz nem állami szereplők tevékenységének radikalizációját jól szemlélteti, hogy az Ukrajna elleni háború kezdete óta több és intenzívebb támadás éri oroszországi hackercsoportok részéről az Egyesült Államok, az Európai Unió és más, az orosz politikát és a háborút ellenző országok infrastrukturális létesítményeit. Az egyik legutóbbi példa erre az egyik legveszélyesebb hackercsoport a Cold River által 2022 nyarán végrehajtott támadás az amerikai nukleáris létesítmények ellen (Kovács 2023).

Az összehangolt és szervezett orosz média-tevékenység következtében az orosz lakosság jelentős része radikalizálódott. A hivatalos, kormányzati tájékoztatások szerint az ország 75%-a ért egyet az Ukrajna elleni, „nácitlanítási” művelettel, a hadüzenet nélküli háborúval (Rustamova–Tovkaylo 2022). Ha a számadatokat vizsgáljuk, azok nyilvánvalóan túloznak, de ennek ellenére nemcsak Oroszországon belül, de annak határain kívül is szép számmal található az orosz kormányzati álláspontot kritikátlanul terjesztő személyek és csoportok, például a Marx tér Facebook-csoport, a magyar nyelvű oldalak között. Orosz forrásból nem lehet számítani arra, hogy valós adatokat tudjunk meg, hiszen a február 24-e óta hozott, példátlan szigorú törvények 15 éves szabadságvesztéssel büntetik, ha egy személy az eufemisztikus „különleges katonai művelet” helyett a valóságnak megfelelően, háborúnak nevezi Oroszország agresszióját Ukrajna ellen (URL11).

Az Oroszországon belüli, „honvédő” jellegű radikalizáció hozadéka az orosz Kormány számára nyilvánvaló, de mi a jelentősége a külföldi, országpárti radikalizációnak? Az 1917-es bolsevik hatalomátvételtől kezdve Oroszország és a Szovjetunió, majd ismét Oroszország meghatározó érdeke, hogy a vele szemben politikai, gazdasági, katonai, ipari és innovációs

³ A szerző 1990 és 1992 között a Magyar Köztársaság moszkvai, majd 1992 és 1994 között kijevi nagykövetségén teljesített

szolgálatot konzuli beosztásban, tehát az időről közvetlen tapasztalattal rendelkezik.

területen fellépni képes erők egységének kialakulását megelőzze, megakadályozza, illetve megbontsa. Az egyes országokkal fenntartott, szelektív megközelítést alkalmazó politika alapján, az orosz politika képes az egyes országok eltérő érdekeit kihasználva, bizonyos területeken kedvezményeket kínálva, az Oroszország szempontjából káros és veszélyes egységes fellépést hátráltatni, illetve hatékonyságát csökkenteni. A sajátos radikalizációs célú befolyásolásnak több szintje, illetve célcsoportja is lehetséges a demokratikus kormányzati rendszerek esetében. Az első, a legfelső szint a kormányzati döntéshozatali és döntéshozatali munka szintje. Ezen a szinten az adott ország számára kedvező feltételek felajánlása, illetve biztosítása – az adott kormány hatalmon maradási esélyeinek növelése, illetve megerősítése érdekében – az egyik legmegfelelőbb eszköz. A másik, hasonlóan fontos szint a befolyásolásra, az indukált radikalizációra, a választói tömegek manipulációjára irányul. Mivel a demokratikus társadalmi rendszerekben a választói véleménynyilvánítás a politika tervezésének és megvalósításának alapja, nyilvánvaló, hogy a szavazásra jogosultak véleményének az orosz érdekeknek megfelelő befolyásolása az orosz kormány, intézmények és személyek elleni szankciók elleni fellépés egyik legfontosabb eszköze. Bármilyen társadalmi megosztottság – az orosz politikát ellenzők és az azzal egyetértők szembenállása, az ellentétes álláspontok demonstrálása tiltakozások formájában – befolyással van az ország biztonsági, nemzetbiztonsági, közbiztonsági és rendészeti helyzetére, vagyis a kormányozhatóság stabilitásának fenntartására. Ebből következően, a társadalmi vélemény-nyilvánítási módszerek és eszközök folyamatos befolyásolása, szükség esetén az erőszakot sem kizáró radikalizálása az orosz politika nyilvánvaló érdeke.

Kísérőjelenségek

A korábban említett, egyre nagyobb számú és egyre intenzívebb, összehangolt, az orosz politikai, gazdasági és katonai érdekeket szolgáló kibertámadások mellett más mellékjelenségekkel is számolni kell. Ilyen jelenség a szervezett bűnözői csoportok aktivitásának fokozódása, illetve bizonyos bűncselekmény fajták gyakoribbá válása. Ezek között meg kell említeni az embercsempészt, a fegyver-, lőszer- és robbanóanyag csempészt, a kábítószer- és prekursorainak csempészt, kereskedelmét, a kulturális értékek, műtárgyak illegális forgalmazását, csempészt, külföldi fizetőeszközök csempészt, pénzmosást, számítógépes csalást, személyiséglopást, hamis vagy hamisított okmányokkal való visszaélést, közokirathamisítást, családi állás jogellenes

megváltoztatását, illetve az illegális migrációhoz kapcsolódó bűncselekményeket. Gyakoribbá válhatnak a személy elleni és a vagyon elleni bűncselekmények ismertebb fajtái is, mint például a lopás, betöréses lopás, rablás. Az Ukrajnából érkező menekültek nagy száma miatt nem kizárható, hogy közülük vegyülve különböző, akár nemzetbiztonságot is érintő bűncselekmények elkövetésének szándékával érkező személyek is érkezhetnek Magyarországra.

A háború okozta pszichikai helyzetben, az egész társadalomra, de különösen a nemzetközi biztonsági helyzet tényezői között nehezen tájékozódó csoportok körére – az úgynevezett „kisemberekre” – rendkívül nagy befolyást gyakorol a már korábban is említett szociális média-tevékenység. A pszichikai biztonság érzete pedig elválaszthatatlan a radikalizáció megelőzésétől, hiszen a radikalizáció folyamatában az eszközlődés egyik legfontosabb figyelmeztető jele a nem-fizikai agresszió, a verbális erőszak gyakoribbá válása és megfogalmazásainak kifejezetten az erőszakra, erőszakkal való fenyegetésre, kirekesztésre utaló megfélemlítő jellege. *„A szélsőséges hiedelmek végül mély meggyőződéssé válnak, stabilizálódnak, legtöbbször a társadalom, a demokrácia és az egyetemes emberi jogok alapvető értékeivel ellentétesek, és egy adott csoport (faji, vallási, politikai, gazdasági, társadalmi stb.) ellen irányulnak.”* (Farkas 2020: 100). *„Ez együtt jár a sérelmet elszenvedők passzivitásának növekedésével az adott közegben, leggyakrabban a közösségi hálókön, csoportokban, amit az agresszív egyének és csoportok sikerélményként élhetnek meg.”* (Farkas 2020: 109). Ez tovább fokozhatja aktivitásukat, agresszivitásukat és elvezethet *„az egyéni, vagy csoportos engedetlenséghez, végső esetben szervezett, esetleg felfegyverkezve elkövetett ellenálláshoz”* (Bács 2022: 133) vagy ellenszegüléshez.

Összegzés

Az ismert és leírt tényezők rávilágítanak arra, hogy regionális tényezők közötti, de globális kihatású összecsapás – súlyosbítva az adott térség országainak gazdasági, járványügyi, társadalmi válságjelenségeivel – milyen kül- és biztonságpolitikai, valamint nemzetbiztonsági szempontból is kihívást, egyes esetekben kifejezetten kockázatot jelentő változásokat idéz elő. Szembe kell néznünk a 2015 óta tartó, migrációs válság okozta, összetett radikalizációs hatásokkal, mind a migránsok, mind a befogadó társadalmak körében, a biztonságpolitikában jelentős szerepet játszó országokban bekövetkezett kedvezőtlen változások hatására kialakult belső radikalizáció kihatásaival a nemzetközi kapcsolatok és erőviszonyok terén, a COVID-19 világjárvány okozta társadalmi, gazdasági, politikai, rendvédelmi és rendészeti többletfeladatok

okozta terheléssel, az ehhez is szorosan kapcsolódó, belső problémák által kiváltott krízisjelenségek miatti bizonytalansággal, jelentős megosztottsággal, valamint az orosz – ukrán háború okozta gazdasági, politikai, társadalmi, nemzetbiztonsági, biztonsági és pszichikai sokk hullámmal. A helyzet összetettsége és a körülmények, valamint a megoldás keresésének feltételei talán soha nem voltak bonyolultabbak, mint ma. Fel kell ismernünk és meg kell tanulnunk egyazon időben kezelni a terrorizmus paradigmaváltásából adódó, hosszú távú feladatokat, ki kell alakítanunk és végre kell hajtaniuk a külső tényezők okozta, határainkon belüli radikalizáció megelőzését célzó intézkedéseket, továbbá a társadalom tűrőképességét nem veszélyeztetve, a jogszabályi kereteken belül meg kell akadályozni a társadalom egyes csoportjaiban jelentkező, belső problémákra visszavezethető radikalizáció továbbfejlődését.

Irodalomjegyzék

- Aro, J. (2021) Putyin trolljai - Igaz történetek az orosz infoháború frontvonalából. Budapest, Corvina Kiadó.
- Bács, Z. Gy. (2022) A rendkívüli helyzetek néhány nemzetbiztonsági vonatkozása. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, XXIV. kötet. pp. 129–135. http://www.pecshor.hu/periodika/XXIV/bacs_zoltan_gyorgy.pdf [Letöltve: 2023.05.15.].
- Bács, Z. Gy. (2021) Dynamic Asymmetry and Converging Threats. *AARMS – Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, Vol. 20. No. Special Edition. pp. 9–17. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/aarms/article/view/5737/4769> [Letöltve: 2023.05.15.].
- Bács, Z. Gy. (2018) Basic Socio-philosophical Incompatibilities, Strategies and Developing Practices as New Security Challenges in 2018. *National Security Review*, 2018/Special Issues. pp. 5–21.
- Bács, Z. Gy. (2017) A radikalizáció és a terrorizmus kapcsolata, egyes formái, gondolatok a megelőzés lehetséges perspektíváiról. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 5. évf. 1. szám. pp. 5–26. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/1721/1031> [Letöltve: 2023.05.15.].
- Farkas, J. (2020) A vallási szélsőségek és radikalizáció pszichológiai mechanizmusai. In: M. Szabó, M. (szerk.) *A Hadtudomány aktuális kérdései napjainkban. I. kötet*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Póczik, Sz.–Sárik, E.–Vass, P.–Bolyky, O. (2021) A COVID-19 pandémia egyes kriminológiai aspektusai. *Belügyi Szemle*, 2021/3. pp. 375–396. doi: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.3.2>
- Szegedi, F. (2022) A koronavírus-járvány terjedése és kezelése Magyarországon. In: Rendkívüli helyzetek biztonsági tényezői. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, XXIV. kötet. pp. 107–113.
- Internetes hivatkozás
- Bennhold, K. (2020) Germany Disbands Special Forces Group Tainted by Far-Right Extremists. *The New York Times*, 2020. július 1. <https://www.nytimes.com/2020/07/01/world/europe/german-special-forces-far-right.html> [Letöltve: 2022.12.23.].
- Fidler, D. P. (2020) The World Health Organization and Pandemic Politics. *Think Global Health*, 2020. április 10. <https://www.thinkglobalhealth.org/article/world-health-organization-and-pandemic-politics> [Letöltve: 2022.12.23.].
- Hamza, A. (2022) Turkey's operation against Kurds in Syria risks reviving IS group. *France24*, 2022. december 2. <https://www.france24.com/en/middle-east/20221202-turkey-s-operation-against-kurds-in-syria-risks-reviving-is-group> [Letöltve: 2022.12.24.].
- Kang–Cheng–McNeil (2020) China clamps down in hidden hunt for coronavirus origins. *Associated Press News*, 2020. december 30. <https://apnews.com/article/united-nations-coronavirus-pandemic-china-only-on-ap-bats-24fbadc58cee3a40bca2ddf7a14d2955> [Letöltve: 2023.12.10.].
- Kovács, F. (2023) Amerikai nukleáris létesítményeket támadott az egyik legkomolyabb orosz hackercsoport. *Index*, 2023. január 7. <https://index.hu/kulfold/2023/01/07/cold-river-kibertamadas-hirszerzes-oroszorszag-haboru-hackerek/> [Letöltve: 2023.01.07.].
- Nagy, N. (2022) A pandémia alatt vált radikálissá és veszélyessé a puccskísérlettel vádolt német Reichsbürger-csoport. *Telex*, 2022. december 7. <https://telex.hu/kulfold/2022/12/07/reichsburger-nemet-terrorista-szervezet-szelsojobb-razzia> [Letöltve: 2023.12.10.].
- Rustamova, F.–Tovkaylo, M. (2022) What Secret Russian State Polling Tells Us About Support for the War. *The Moscow Times*, 2022. december 9. <https://www.themoscowtimes.com/2022/12/06/what-secret-russian-state-polling-tells-us-about-support-for-the-war-a79596> [Letöltve: 2023.01.05.].
- Suzuki, M.–Yang S. (2022) Political economy of vaccine diplomacy: explaining varying strategies of China, India, and Russia's COVID-19 vaccine diplomacy. *Taylor&Francis Online*, 2022. május 18. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09692290.2022.2074514> [Letöltve: 2023.12.10.].
- Wilson, M. (2009) From Smiling Coffee Vendor to Terror Suspect. *The New York Times*, 2009. szeptember 25. <https://www.nytimes.com/2009/09/26/nyregion/26profile.html> [Letöltve: 2023.12.23.].
- Zhong, R.–Mozur, P.–Kao, J.–Krolik, A. (2020) No 'Negative' News: How China Censored the Coronavirus. *The New York Times*, 2020. december 19. <https://www.nytimes.com/2020/12/19/technology/china-coronavirus-censorship.html> [Letöltve: 2023.12.10.].
- URL: Kitalál az orosz „propagandakonyha” volt dolgozója. *Szabad Európa (Oroszország)*, 2021. január 30.

- <https://www.szabadeuropa.hu/a/a-propagandakhonyha-belulrol-az-orosz-trollgyar-volt-dolgozjanak-vallomasa/31076631.html> [Letöltve: 2022.12.20.].
- URL2: A „Karanténkutatás” eredményei - A koronavírus által okozott járványügyi helyzet hatása az élelmiszerfogyasztókra. NÉBIH, 2020. június 11.
<https://portal.nebih.gov.hu/-/a-karantenkutas-eredmenyei-a-koronavirus-altal-okozott-jarvanyugyi-helyzet-hatasa-az-elelmiszerfogyasztokra> [Letöltve: 2022.12.20.].
- URL3: Megijedtek a magyar vásárlók: harmadik hónapja csökken a kiskereskedelmi forgalom. HVG, 2022. augusztus 3.
https://hvg.hu/gazdasag/20220803_ksh_kiskereskedelem_juni_us [Letöltve: 2022.12.28.].
- URL4: 40/2020. (III. 11.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről.
<https://njt.hu/jogszabaly/2020-40-20-22> [Letöltve: 2023.05.15.].
- URL5: 282/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet a 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről.
<https://njt.hu/jogszabaly/2020-282-20-22> [Letöltve: 2023.05.15.].
- URL6: A veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) Kormányrendelet.
<https://njt.hu/jogszabaly/2020-478-20-22> [Letöltve: 2023.05.15.].
- URL7: 26/2021. (I. 29.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) Korm. rendelettel kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről.
<https://njt.hu/jogszabaly/2021-26-20-22> [Letöltve: 2023.05.15.].
- URL8: Maslow, Abraham szükséglet-hierarchia elmélete. Tudásbázis portál.
<https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/kereskedelem-es-marketing/kereskedelmi-es-marketing-modulok/motivacio-a-legismertebb-elmeletek/maslow-szukseglethierarchia-elmelete> [Letöltve: 2022.12.21.].
- URL9: IntelBrief: Arrests in Germany Target Far-Right and Anti-Government Extremists. The Soufan Center Intelbrief, 2022. december 8.
<https://thesoufancenter.org/intelbrief-2022-december-8/> [Letöltve: 2022.12.23.].
- URL10: BBC U.S. Midterm elections.
<https://www.bbc.com/news/election/2022/us/results> [Letöltve: 2022.12.23.].
- URL11: A jövőben akár 15 év börtön is járhat „álhírtérjesztésért” Oroszországban. Portfolio/MTI, 2022. március 4.
<https://www.portfolio.hu/global/20220304/a-jovoben-akar-15-ev-borton-is-jarhat-alhinterjeszt-esert-oroszorszagban-530961#> [Letöltve: 2023.01.05.].